

УДК 316.6

Арзи Мамбетова,
Сергій Шиковець, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ (ВІД ПЕРВІСНОСТІ ДО ЗАРОДЖЕННЯ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА)

Розглянуто й проаналізовано таку важливу складову комплексного процесу формування та розвитку психологічної думки в Україні, як історія становлення психологічної думки кримськотатарського народу. На жаль, тема даного теоретичного дослідження досі була надзвичайно слабо представлена та розкритою як у контексті вітчизняних психологічних, історичних, політичних, культурологічних наук, так і в контексті їхніх закордонних відповідників в межах світової науки загалом. Тому дану статтю можна вважати розвідкою в зазначеній темі.

Ключові слова: історія психології, етнопсихологія, історія розвитку психологічної думки в Україні, історія розвитку психологічної думки кримськотатарського народу (кримців), історія, культура, мистецтво, політика.

Постановка проблеми обумовлена колосальним зростанням уваги до проблем та перспектив розвитку кримськотатарського народу (кримців) з боку української громадськості та держави та з боку більшості активних членів світового співтовариства. У контексті поточних політичних та соціальних трансформацій у світовому просторі загалом та на теренах нашої держави зокрема увага українства та світової спільноти дедалі гостріше зосереджується на представниках кримськотатарського народу, як органічної та невід'ємної частини української нації, української держави. Враховуючи непересічну важливість кримськотатарського питання у новітніх стратегіях розвитку українського та світового суспільства та усвідомлюючи важливість внесення помітного вкладу у розбудову засад компетентного та ефективного функціонування кримськотатарського народу в сучасному середовищі існування, які б відповідали найновішим викликам повсякдення, зокрема і викликам у сфері науки та психології зокрема, авторами було зроблено спробу вибудувати концепцію історичного розвитку психологічної думки кримських татар (кримців). Дані факти можуть стати основою для подальших наукових пошуків не лише у визначеній царині, а й у подальшій розбудові наукової, культурної, соціальної, політичної сфери функціонування кримськотатарського народу України. Проте лише однією увагою усі проблеми багатотрагедійного кримськотатарського народу (кримців) аж ніяк не можуть бути вирішені. А враховуючи ще й той факт, що крім доброзичливої уваги переважної більшості світової спільноти існує ще й негативно забарвлена, спрямована на владштування перешкоди на шляху розвитку, спричинення деградації та занепаду увага Російської федерації та її очевидних і прихованих спільників на міжнародній арені. Наразі, цілі країни приєднуються до заходів, спрямованих на допомогу кримськотатарському народові (кримцям) у найрізноманітніших сферах їхнього існування та функціонування: політичній, освітній, науковій, культурній, соціальній, економічній, юридичній тощо. Не залишається осторонь і українська держава, українське суспільство. Проте існують і значні складнощі у ефективному втіленні всіх проектів. Вже традиційно типовими для нашої держави та нашого народу є проблеми недостатньої ефективності координації, взаємодії як між органами влади та громадськими активістами так і між самими членами громад. Відсутність саме ідейної єдності та централізації, неспроможність об'єднати суспільство єдиними прагненнями, єдиною метою, на жаль досить давно вже стали нашою дійсністю, нашим прокляттям. Звичайно, дана особливість відображається на стані державних та соціальних проектів та ініціатив. Як не прикро це визнавати, проте навіть сам кримськотатарський народ не має достатньої єдності всередині, навколо спільної мети та ідеї. Як наслідок, політичні маніпуляції ззовні часто знаходять поживний ґрунт (ситуація навколо заборо-

ни офіційного Меджлісу та проголошення маріонеткового проросійського органу влади натовість).

У будь-якому разі, ситуація, що склалася в Україні з російською агресією зокрема, потребує швидкого, ефективного і комплексного вирішення. У цьому контексті особливою вимальовується ситуація з анексією Кримського півострова. Тут ідеться про збереження ідентичності цілого народу – кримських татар (кримців). Ба, більше, тут ідеться про становлення та розвиток народу в умовах динамічних соціально-політичних викликів та загроз. Уміння виживати і розвиватися у різних сферах є надзвичайно важливим. Для цього потрібні ефективні інструменти. Одним з найефективніших є актуалізація пам'яті. Вивчення історії становлення психологічної думки кримськотатарського народу дозволить актуалізувати сферу наукової, культурної та соціальної пам'яті, відкрити цікаві маловідомі факти з широкого контексту життя народу. Становлення наукової сфери функціонування народу (і психології у цьому контексті зокрема) буде доволі позитивним кроком у розвитку, враховуючи позитивний досвід розвитку перспективних та успішних країн світу. Настав час зробити такий крок. І чим більше таких кроків буде, тим легшим буде становлення народу.

Метою статті є вивчення історії становлення психологічної думки кримськотатарського народу (кримців) у загальнонауковому, історичному та культурному контексті. Перші кроки у цій малодослідженій галузі наукового знання дозволять започаткувати новий напрям у вітчизняній психології, історії психології, а саме, кримськотатарська психологія, історія кримськотатарської психології.

Виклад основного матеріалу. Загалом світова психологія на шляху до самостійної науки пройшла тривалий шлях, і лише всередині XIX ст. з розрізнених знань вона стала самостійною наукою. Однак і в попередні епохи уявлення про психіку (душу, свідомість, поведінку) не були цілком позбавлені ознак науковості. Вони прорізувалися в надрах інших наук, зокрема філософії, медицини, природознавства, у різних явищах соціальної практики тощо. У цьому вічному пошуку людства загалом та окремих народів зокрема науково-психологічна думка дедалі більше набувала значення і сили, усвідомлюючи свій предмет. В історії психології, психологічній науці, яка займається дослідженням процесу становлення психологічних знань і уявлень, можна виділити три основних підходи до визначення рамок та етапів розвитку психології.

Відповідно до першого підходу, психологія має довгу передісторію і коротку історію, яка починається з другої половини XIX століття (Г. Еббінгауз).

Представники другого підходу (М.С. Роговін та інші) вважають, що розвиток психологічної думки має бути розподілений на три етапи:

1-й етап – етап донаукової (міфологічної) психології – коли панували анімістичні уявлення про душу;

2-й етап – етап філософської психології - коли психологія становила собою частину філософії, об'єднана з нею спільним методом (цей період простягся від античності до першої половини XIX ст.);

3-й етап – етап власне наукової психології. Цей період звичайно датують другою половиною XIX ст. (тобто саме тим часом, коли, за Еббінгаузом, починалась вся історія психології) і пов'язують із застосуванням у психології об'єктивного методу (експерименту), запозиченого в природничих наук, який дозволив їй відділитися від філософії. Цей підхід на сьогодні є найбільш поширеним. Його недоліком є те, що наукова психологія протиставляється усій попередній.

Згідно з третім підходом (культурологічним), розвиток психологічної науки повинен розглядатися у контексті розвитку людської культури взагалі. До цього підходу належить вчинкова концепція в історії психології, розроблена українським вченим В.А. Роменцем. Згідно з останнім підходом, етапи розвитку психології виокремлюються за історичними епохами – отож, можна говорити про психологію Міфологічного періоду, психологію Античності, психологію Середньовіччя, психологію Відродження, психологію епохи Бароко, психологію Просвітництва, психологію Сциєнтизму (останньої епохи, що бере початок у XIX ст., у якій, до речі, живемо й ми – її назва походить від латинського "scientia" – наука, і відображає ту рушійну силу, яку має наука у сучасній культурі).

Запропонований останнім підходом поділ історії психології має сенс, бо психологія кожної історичної епохи мала суттєві відмінності, робила цілком очевидні акценти на тих чи інших психічних явищах. Так, психологічна думка від Міфологічного періоду до епохи Середньовіччя робила наголос на ситуативних феноменах, від епохи Відродження до епохи Просвітництва – на мотиваційних, а у XIX–XX ст. – на феноменах дії та післядії. Ситуація, мотивація, дія та післядія є компонентами вчинку як осередку (пояснювального принципу) психології [7, 8, 9, 13, 14, 15, 16].

У даній статті ми будемо застосовувати комплексний підхід, поєднуючи важливі аспекти усіх трьох підходів. Адже так склалася сама ситуація з розвитком психологічної думки кримськотатарського народу (кримців).

Дійсно, з одного боку може здатися, що психологічна думка у Криму почала формуватися як така лише нещодавно, з поверненням кримськотатарського народу з місць сталінської депортації та долучення до суспільно-політичних процесів незалежної Української держави. У цьому плані цілком ефективно діє перший підхід Еббінгауза (лише передісторія в такому разі вималюється аж надто затягнутою (безумовно, через об'єктивні причини з огляду на трагічний життєвий шлях народу)).

Другий підхід до виокремлення часових проміжків формування психологічної думки людства видається нам аж занадто культурно специфічним (європейсько орієнтованим) та умовним. Враховуючи той факт, що кримськотатарська культура все ж значною мірою належить до східних культур тюркського типу, і неабияку роль у ній відіграє релігія, а саме іслам, для її вивчення не можна застосовувати інструменти, налаштовані на аналіз західних культур. Потрібно враховувати специфіку тюркського та ісламського світів.

Третій підхід (вчинковий культурно орієнтований підхід В.А. Роменця дозволяє чи не найефективніше вирішити проблематику, що лежить перед нами. Описавши культурно специфічні періоди передісторії формування і розвитку психологічної думки кримськотатарського народу (кримців), ми зможемо більш повно висвітлити і період власне наукового розвитку психології на теренах Криму.

Тепер продовжимо наші теоретичні пошуки, спираючись вже на чітку їх концепцію. Отож, розпочнемо з передісторії, а саме, з Міфологічного періоду.

Враховуючи той факт, що перші людські поселення архантропів з'явилися на території материкової України та на Кримському півострові близько 1 млн. років тому у період раннього палеоліту [2], можна з упевненістю стверджувати, розвиток світоглядних уявлень та формування культури були тут досить ґрунтовними та формувалися поступово, без значного відриву від загальносвітового поступу людства.

Найперші з відомих нам уявлень про душу взагалі відносяться до архаїчного суспільства і можуть бути позначені терміном анімізм [11]. Анімістичні уявлення про душу наближали її до повітря, тобто пов'язували її з матерією. Такою душею, подібною до повітря, згідно з анімістичними уявленнями, були наділені не тільки люди та тварини, але й рослини та навіть камені. Міфологічне уявлення про душу, було цілком підкорене уявленню про фатум, невідворотність заздалегідь визначеної долі, протистояти якій було марною справою. Магія, яка нібито протистояла фатуму, насправді вважалася також фатально запрограмованим способом практичного діяння. Від людини в ситуації її життя нічого не залежало, і вона навіть не намагалася протистояти цій фатальній ситуації. Вирішальною характеристикою свідомості людини того періоду був синкретизм – первісне злиття людини із світом та суспільним оточенням.

Античність є першою історичною епохою розвитку людства; саме в цей час у зв'язку з диференціацією форм культурної творчості міфологічна психологія трансформувалася у філософську [11]. Існування психології в надрах філософії обумовлювало застосування у психологічних дослідженнях суто філософських методичних засобів. Наприкінці II – на початку I тис. до н. е. у степах Північного Причорномор'я та Криму розселилися киммерійці – найдавніший народ на території України, назву якого донесли до нас писемні джерела авторів ("Історії" Геродота (V ст. до н. е.) [4], "Географія" Страбона (початок I ст. до н. е.) [18], Аристотель, Гекатей, Діонісій, Євстафій, Каїн Ефеський, Каллімах, Калісфен, Перієгет, Пліній, Плутарх, Полієн, Есхіл [12]). Першим про киммерійців написав легендарний грецький поет Гомер (VIII ст. до н. е.) в "Одіссеї", зокрема в епізоді про шлях Одиссея з острова Ея: "Зайшло сонце та вкрилися темрявою усі шляхи, а корабель наш дістався до меж глибокого Океану. Там народ та місто людей киммерійських, огорнені млою та хмарами" [6, XI: 12–19]. Киммерійці, таври, скіфи та інші автохтонні мешканці Кримського півострову сприймалися науковцями еллінського світу як незвичайні, наділені особливими здібностями люди, що знали багато таємничого та підтримували зв'язок з потойбіччям і світом богів, незважаючи на скромність та навіть убогство свого земного життя. Починаючи з VI ст. до н. е. на території Криму починають формуватися грецькі міста-поліси – колонії грецьких держав та цілі державні утворення (демократична рабовласницька республіка Херсонес, Боспорське царство тощо). На їхніх теренах відбувався активний процес міжкультурного обміну між еллінами та автохтонним населенням півострову. У наслідок чого формувалася унікальна за своїми соціальними та психологічними особливостями спільнота – "суспільство здичавілих еллінів та еллінізованих дикунів", за словами Страбона [18]. Насправді, це можна вважати формуванням однієї з перших мультикультурних державних структур у стародавньому світі, побудованої саме на засадах взаєморозуміння, пошуку компромісу та взаємовигоди. Суспільство держав Кримського півострову того часу буду-

валося на засадах суспільного договору, дуже подібно до змалюваного англійським науковцем Гоббсом [5]. Безперечно, таку суспільну конструкцію варто вважати унікальним і позитивним явищем того часу з точки зору міжкультурних відносин загалом. Показово, що однією з ключових рис ментальності мешканців Кримського півострову переважної більшості історичних епох є орієнтація на мирні та дружні стосунки та встановлення корисних взаємозв'язків. Це виявилось під час протистояння Мітридата VI Євпатора з Римом, коли підкорені Мітридатом держави Кримського півострова відмовилися переходити від торгівельної війни до збройного конфлікту [19]. Це можна виразно спостерігати навіть у наш час, порівнюючи розвиток сценарію російської агресії проти України в Криму та на Донбасі. Думку представників освіченої частини кримського суспільства того часу, зокрема і психологічну, чудово відображають твори античних драматургів та політичних діячів. Драма Евріпіда "Іфігенія в Тавриді", написана саме на кримському матеріалі [1]. Головна тема концентрує в собі витончений аналіз психологічних переживань героїв (питання пожертви життям заради батьківщини, переживання болючого конфлікту між обов'язком і особистим щастям, питання зради як такої і зради заради досягнення вищих і світлих ідеалів, проблема життєвого шляху людини, її волі з одного боку та контролю з боку вищої сили (долі, богів) з іншого). Загалом, таке образне відображення ходу подій у кримському суспільстві того часу змальовує останнє як доволі розвинуте та насичене буттєвими взаємодіями психологічного характеру, які до того ж помічалися та аналізувалися сучасниками. Вплив Римської імперії стабілізував і канонізував суспільні та політичні процеси півострова, забезпечивши тут розвиток зразкового цивілізованого суспільства за тогочасними зразками з поширенням типового римського устрою, норм, цінностей та ідей, хоча зі значно більшими правами свободи думки та совісті (Крим відомий як одна з небагатьох римських колоній, де діяльність апостолів (Андрія) та адептів раннього християнства у I ст. н. е. майже не переслідувалася офіційною владою. І лише віддаленістю від метрополії та статусом колонії це пояснити неможливо. Очевидно, причину слід шукати в етнопсихологічних особливостях народу півострову, який почав на той час активну консолідацію[20].

У період Середньовіччя, починаючи з III і завершуючи XIII ст. суспільна система Кримського півострова зазнала кардинальних змін, проте так і не втратила стрижня своєї ідентичності. Крах Римської імперії супроводжувався навалами войовничих варварських племен зі сходу та півночі – сарматів, аланів, роксоланів, готів, гунів. Під їхніми ударами зникли самостійні царства "культурних варварів" півострова – скіфів, а територія греко-римського світу значно скорочувалася, забираючи з собою свою високу культуру [17]. Проте активно діяв процес асиміляції народів, у тому числі й культурної, у результаті якої формувалася прототип кримця. Кульмінацією цих процесів стало формування у 6 столітті на теренах півострова Західного тюркського каганату.

Починаючи з VI ст., Східна Римська імперія (Візантія) відновлює контроль над півостровом, повертаючи сюди греко-римську культуру тепер вже християнського зразка. Відновлення старих міст та побудова нових, фактично, заклали підґрунтя для розвитку схеми населених пунктів, шляхів сполучення та інфраструктури півострова, яка остаточно сформувалася вже за часів Кримського ханства. Візантійський період залишив наступний слід у суспільній та психологічній думці Криму того часу: у свідомості громадян культивувався моноліт держави і церкви, а у суспільстві панував примат ідео-

логії в усьому житті, здійснювався тотальний контроль держави і церкви за усіма життєвими ситуаціями, будь-яка свіжа думка обмежувалася постановами світської та церковної влади. Візантійська культура започаткувала ту своєрідність, що стала відмінним знаком середньовічної культури. Вона забезпечила домінують духовного в життєдіяльності, орієнтувала людину на ідеальний, ірреальний, неземний світ, де перебуває істина, – світ вищої, позаматеріальної духовності. Саме ця якість, цей унікальний стан культури Візантії, пов'язаний з її високою релігійною духовністю, і забезпечила їй особливе значення в історії світової культури [11, 17].

У східній частині півострова помітним був слов'янський вплив через Тмутороканське князівство – важливий торговельний форпост Київської Русі на півдні.

Візантійська цивілізація руйнувалася через внутрішні незгоди та тиск зовнішніх супротивників, головним чином, тюркських племен хозарів, печенігів, кипчаків у Північному Причорномор'ї та на Кримському півострові та турків-сельджуків і турків-османів у Малій Азії. На узбережжі з'являлися міста-держави та торгові колонії європейців: генуезців (Генуезька Газарія), венеційців, що проіснували до середини XV ст. Саме тут виникали осередки поширення європейських науково-суспільних та культурних ідей доби Середньовіччя та найголовніше – Ренесансу [10]. За свідченнями генуезьких хроністів, до кримських колоній стікалися вільнодумці з Італії, які боялися переслідувань Римської церкви. Тут вони мали змогу розвивати свої ідеї, запозичувати досвід східної науки та культури (південне узбережжя півострова було надзвичайно важливим торговельно-економічним, культурним центром усього Чорноморського регіону та перехрестям мандрівних шляхів. Усе це, безперечно, сприяло обміну ідеями, знаннями та взаємопізнанням культур [3].

Рух монголів та залежних від них народів у Східну Європу та степи Причорномор'я у XIII ст. призвів до кардинальних соціально-політичних змін у регіоні: впала Київська Русь, змінилася політична карта Східної Європи, до життя прокинулося Велике Князівство Литовське, Московія, переформатовувалася Польська держава, держави Балканського регіону. Проте кримська соціально-політична система не зазнала кардинальних негативних змін. Навпаки, короточасний тиск монголів (при чому, монголи не закріпилися на півострові етнічно, не зробили суттєвого внеску у його генофонд) згуртував народи Кримського півострова, дав поштовх до об'єднання та створення державності. Точніше, до боротьби за власну державність та вихід з-під політичного впливу Золотої Орди.

У цей час активно виявляється схильність кримців до дипломатії та встановлення зв'язків. Чимало представників кипчацької еліти емігрувало до сусіднього Литовського князівства та Польщі після встановлення золотоординського домінування. Звідти вони чинили активний вплив щодо встановлення незалежної влади на півострові. Засновник суверенного Кримського Ханства Хаджі Герай народився в еміграції в Литовському Князівстві. Володіючи непересічним політичним та дипломатичним талантом, він зміг домогтися неодноразової військово-політичної допомоги від Литви та Польщі, зміг згуртувати співвітчизників навколо ідеї здобуття незалежності, і в 1449 р. встановив державу кримців (сама назва "Крим" походить від назви столиці держави періоду монгольського домінування – міста Солхат (друга назва – Ескі Кирил). Панівною релігією, ідеологією та світоглядом загалом для більшості мешканців держави став іслам сунітського тлумачення, офіційно прийнятий ще великим ханом Золотої Орди Узбеком

у XIII ст. Під впливом ісламу населення півострова полишало колишні вірування – язичництво кипчаків та християнство східного обряду. Починався новий етап у розвитку півострова та його народу [3].

Висновки: історія становлення психологічної думки кримськотатарського народу безперечно є актуальною та вартою уваги науковою темою, особливо враховуючи сучасні суспільно-політичні події. Дана стаття закладає радше основи для подальшого ґрунтовного дослідження теми.

Список використаних джерел

1. Антична література. Греція. Рим. Хрестоматія / Упоряд. : Т.В. Михед, Ю.В. Якубіна. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 952 с.
2. Білоцерківський В.Я. Історія України Навчальний посібник / В.Я. Білоцерківський. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 536 с.
3. Войтович Л. Формування кримськотатарського народу: вступ до етногенезу / Л. Войтович. – Біла Церква : Вид-ц О.В. Пшонківський, 2009. – 214 с.
4. Геродот. Історії в дев'яти книгах / Геродот. – К. : Наукова думка, 1993. – 576 с.
5. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Томас Гоббс. – К. : Дух і літера, 2000. – 606 с.
6. Гомер. Іліада / Гомер. – Харків : Фоліо, 2006. – 416 с.

Арзи Мамбетова,

Сергей Шиковец, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ КРЫМСКО-ТАТАРСКОГО НАРОДА (ОТ ПЕРВОБЫТНОСТИ К ЗАРОЖДЕНИЮ КРЫМСКОГО ХАНСТВА)

Рассмотрено и проанализировано такую важную составляющую комплексного процесса формирования и развития психологической мысли в Украине, как история становления психологической мысли крымско-татарского народа. К сожалению, тема данного теоретического исследования до сих пор была чрезвычайно слабо представленной и раскрытой как в контексте отечественных психологических, исторических, политических, культурологических наук, так и в контексте их зарубежных соответствий в рамках мировой науки в целом. Поэтому данную статью можно считать разведкой в указанной теме.

Ключевые слова: история психологии, этнопсихология, история развития психологической мысли в Украине, история развития психологической мысли крымско-татарского народа (крымчаков), история, культура, искусство, политика.

Arzy Mambetova,

Serhii Shykovets, student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE HISTORY OF THE FORMATION OF THE PSYCHOLOGICAL THOUGHT OF THE CRIMEAN TATAR PEOPLE (FROM PREHISTORY TO THE FOUNDATION OF THE CRIMEAN KHANATE)

Here is viewed and analyzed such an important part of a comprehensive process of formation and development of psychological thought in Ukraine, as the history of the formation of psychological thought of the Crimean Tatar people. Unfortunately, the subject of this theoretical research so far has been extremely poorly represented and disclosed in the context of domestic psychological, historical, political, cultural sciences and in the context of their foreign counter parts in the framework of the world science in general. Therefore this article can be considered as a trial in this theme.

Keywords: history of psychology, ethnic psychology, history of development of psychological thought in Ukraine, history of development of psychological thought of the Crimean Tatar people (Qirimli), history, culture, art, politics.

УДК 159.9.07

Олександра Мітрова, аспірант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПОЧУТТЯ ГУМОРУ ЯК АДАПТАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ: КОПІНГ-СТРАТЕГІЯ ЧИ ЗАХИСНИЙ МЕХАНІЗМ?

У статті розглянуто питання особливостей прояву почуття гумору як копінг-стратегії на противагу захисним механізмам та його зв'язок із соціально-психологічною адаптацією. Дається характеристика копінг-стратегій та захисних механізмів як механізмів соціально-психологічної адаптації. У статті представлені дані емпіричного дослідження прояву почуття гумору у зв'язку із соціально-психологічною адаптацією, притаманністю застосування копінгів, захисних механізмів, а також із життєвими стилями особистості.

Ключові слова: дослідження, почуття гумору, копінг-стратегії, психологічне подолання.

Актуальність теми дослідження. Сучасний світ ставить перед нами нові теоретичні та практичні задачі, від вирішення яких напряму залежить психологічне здоров'я не лише окремих людей, а й суспільства в цілому. Сьогодні у психології почуття гумору намітилася тенденція пріоритетним напрямом наукових пошуків визначати саме почуття гумору у контексті вивчення копінг-стратегій, тобто технологій подолання особистістю проблемних ситуацій шляхом проблемно-орієнтованих під-

7. Ждан А.Н. История психологии от античности до наших дней / А.Н. Ждан. – М., 1990.

8. История психологии. Хрестоматия / под ред. П.Я. Гальперин. – Екатеринбург : Деловая книга, 1999.

9. Марцинковская Т.Д. История психологии / Т.Д. Марцинковская. – М., 2001.

10. Роменец В.А. История психологии эпохи Возрождения / Володимир Андрійович Роменец. – К., 1988.

11. Роменец В.А. История психологии эпохи Стародавнего мира / Володимир Андрійович Роменец. – К., 1983.

12. Сергийчук Т.І. Античність в особах: видатні й відомі представники античності у замальовках сучасного письменника / Тарас Сергийчук. – К. : Веселка, 2011.

13. Ярошевский М.Г. Введение в историю психологии / М.Г. Ярошевский. – М. : РОУ, 1994.

14. Munger M.P. The History of Psychology: Fundamental Questions / Margaret P. Munger. – Oxford University Press, 2003.

15. Kimble G.A. Portraits of Pioneers in Psychology / Gregory A. Kimble, Michael Wertheimer, Charlotte White. – American Psychological Association, 1991.

16. Kimble G.A. Topics in the History of Psychology / Gregory A. Kimble, Kurt Schlesinger. – Lawrence Erlbaum Associates. – Vol. 1, 1985.

17. Kemp S. Medieval Psychology // Simon Kemp. – Greenwood Press, 1990.

18. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Science/strab/

19. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/dyak/index.php

20. http://www.e-reading.club/bookreader.php/1021229/Chos_-_Istoriya_hristianstva_v_Ukraini.html

Надійшла до редколегії 12.04.16

ходів. Головним чином, копінг (від англ. cope – долати, справлятися) відрізняється від захисного механізму саме тим, що, на відміну від останнього, має не емоційно-орієнтований, а проблемно-орієнтований характер, тобто покликаний реструктурувати проблемну ситуацію, задіюючи різноманітні інтелектуальні функції. Актуальність розробки проблематики почуття гумору як копінг-механізму визначається також непростотою соціально-політичною обстановкою як у країні, так і в світі загалом.